

Αναγνώσεις της Μεσογείου

Fernand Braudel,

Η ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β΄,

τ. Α΄: Ο ρόλος του περιγύρου, 1991,

τ. Β΄: Συλλογικά πεπρωμένα, 1997,

τ. Γ΄: Γεγονότα, πολιτική, άνθρωποι, 1998,

μτφρ. Κλαίρη Μιτσotάκη, Αθήνα,

εκδ. ΜΙΕΤ.

Ρίκα Μπενβενίστε

ΓΙΑΤΙ είναι σημαντικό γεγονός η μετάφραση ενός ιστορικού έργου, της *Μεσογείου*, πενήντα ολόκληρα χρόνια μετά την πρώτη του έκδοση; Όχι επειδή μέσα σ' αυτά τα χρόνια η έρευνα δεν ανέτρεψε ορισμένα πορίσματα της μελέτης, αλλά ούτε και επειδή δεν ασκήθηκε κριτική στη μέθοδο που εγκαινίασε ο Μπρωντέλ· ούτε καν επειδή σπάνια συναντά κανείς σήμερα έργα τόσο πλούσια, που επιβάλλονται με τον όγκο τους, καρπό πολυετούς έρευνας στα αρχαία και βελτιώσεων από τον ίδιο τον συγγραφέα. Οι λόγοι που, κατά τη γνώμη μου, δικαιώνουν την ελληνική έκδοση είναι κυρίως τρεις. Πρώτον: η θεωρητική σύλληψη που είναι άρρηκτα δεμένη με τη γραφή και με την «αρχιτεκτονική» του έργου, διατηρεί τη φρεσκάδα της πρωτοτυπίας της και παραμένει πηγή έμπνευσης. Δεύτερον: Η πλούσια τεκμηρίωση, που κάνει το κείμενο του Μπρωντέλ στέρεο σαν βράχο, αφήνει περιθώρια να φανούν οι γόνιμες αβεβαιότητες της ιστορικής ερμηνείας, να διατυπωθούν νέα ερωτήματα, να ξεδιπλωθεί η φαντασία του ιστορικού αλλά και του ερασιτέχνη – και αυτό έχει σημασία. Τρίτον (και η σειρά δεν είναι κατ' ανάγκη αξιολογική): Η απόλαυση του κειμένου, ο ορμητικός, άλλοτε ποιητικός κι άλλοτε καθημερινός λόγος του Μπρωντέλ, αυτό το ύφος που θυμίζει συχνά ειρωνικό χαμόγελο, αλλά δηλώνει και την έγνοια μιας βαθύτερης, πιο σφαιρικής κατανόησης· αυτόν τον λόγο και το ύφος του Μπρωντέλ, με δεξιoteχνία, γνώση και ακρίβεια μετέφερε στα ελληνικά η Κλαίρη Μιτσotάκη. Θα σταθώ στα δύο πρώτα σημεία, παρόλο που για τη Μεσόγειο ειπώθηκε ότι είναι έργο που διαβάζεται φωναχτά, παρόλο που εύκολα μπαίνει κανείς στον πειρασμό να μοιραστεί τη μουσική ορισμένων σελίδων της. Αντί γι' αυτό θα περιοριστώ στις «κουβέντες των ιστορικών». Καταρχάς, ποια είναι η Μεσόγειος του Μπρωντέλ; Ο δάσκαλός του, ο L. Febvre, στην πρώτη παρουσίαση του βιβλίου, το 1950, έγραφε: «Η Μεσόγειος, ένα σύμπλεγμα θαλασσινών, αναδείχθηκε σε ιστορική προσωπικότητα... η γεωγραφική έννοια της Μεσογείου και η νοητική κατηγορία του χώρου επέχουν θέση ανάλογη με εκείνη των ανθρώπων ή των θεσμών»¹. Η Μεσόγειος του Μπρωντέλ δεν είναι λοιπόν, απλώς, ένα γεωγραφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο ιστορικός παρατηρεί τους ανθρώπους, τις κοινωνίες και την πολιτική, δεν είναι, απλώς, μια πολιτική ενότητα· η Μεσόγειος είναι το *αντικείμενο* της μελέτης, και για τον ιστορικό των *Annales* και μαθητή του L. Febvre αυτό σημαίνει ότι είναι το «πρόβλημα» που οργανώνει τις κοινωνίες και συγχρόνως υφίσταται αλλαγές τις οποίες ο ιστορικός καλείται να διερευνήσει. Η διαπίστωση των χρήσεων που κάνει ο άνθρωπος των δυνατοτήτων που του προσφέρει το περιβάλλον γίνεται έτσι το πραγματικό γεωγραφικό πρόβλημα. Για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της καινοτόμου αυτής

θεώρησης, αλλά και για να δαμάσει το τόσο πλούσιο αρχειακό υλικό, ο Μπρωντέλ επινοεί ένα νέο αναλυτικό εργαλείο.

Η «αποσύνθεση του χρόνου», όπως συνήθως λέγεται η ανάδειξη της πολλαπλότητας του ιστορικού χρόνου, ή καλύτερα η διάκριση πολλαπλών ρυθμών στην ιστορική εξέλιξη και η διαλεκτική του χρόνου με τον χώρο της Μεσογείου συνιστούν τη βάση της μπρωντελικής αντίληψης της ιστορίας. Είναι γνωστή η καχυποψία των ιστορικών απέναντι στη θεωρία. Ωστόσο, πίσω από τη Μεσόγειο και μετά τη Μεσόγειο υπάρχει θεωρία. Ο ίδιος ο Μπρωντέλ υποστήριζε ότι η αντίληψη που είχε για την ιστορία του επιβλήθηκε ως η μοναδική διανοητική απόκριση στο θέμα της Μεσογείου, ένα θέμα που καμία άλλη ιστορική αφήγηση δεν μπορούσε να συλλάβει. Για τον Μπρωντέλ δεν είναι δυνατό να κατανοηθεί ο χώρος, η Μεσόγειος εν προκειμένω, χωρίς να γίνει η διάκριση σε τρία άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους επίπεδα που κυβερνώνται από τρεις διαφορετικούς χρόνους και τα οποία ο αναγνώστης ανακαλύπτει με σειρά αντίστροφη από εκείνη που ακολούθησε ο συγγραφέας όταν διεξήγαγε την έρευνα στα αρχαία. Τον *αργό, σχεδόν ακίνητο χρόνο*, των επαναλαμβανόμενων κύκλων που καθορίζει τις διαρκείς αλλά ευαίσθητες ισοροπίες ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον, τα ζώα και τα φυτά, τη γη και τη θάλασσα, το κλίμα και τις κατευθύνσεις που δίνουν σε όλα αυτά οι πολιτισμοί· πρόκειται για τον *γεωγραφικό χρόνο*. Σ' αυτές τις σελίδες της «γεωιστορίας», όπως την ονομάζει, που είναι αφιερωμένες στα βουνά και στις πεδιάδες, στις ακτές και στα νησιά, στο κλίμα, στους θαλάσσιους και τους χερσαίους δρόμους ο Μπρωντέλ δείχνει πώς όλα αυτά αποτελούν μέρος της ιστορίας, επηρεάζουν τις γενικές τάσεις αλλά και τα γεγονότα. Έτσι, για παράδειγμα, τα βουνά γίνονται η αφορμή να συζητήσει τον πολιτισμό και την κοινωνία των ορεινών περιοχών, τον πολιτισμικό συντηρητισμό των ορεισίων, των κοινωνικών και πολιτισμικών σύνορα ανάμεσα σε εκείνους και τους ανθρώπους της πεδιάδας, την ανάγκη πολλών από τους πρώτους να μεταναστεύσουν και να γίνουν μισθοφόροι στρατιώτες. Στο δεύτερο επίπεδο της ανάλυσης έχουμε τον κοινωνικό χρόνο της *μακράς διάρκειας*, των οικονομικών, των κρατών και των πολιτισμών στη δυναμική τους και στις αλληλοσυγκρουόμενες πολλές φορές σχέσεις. Η μακρά διάρκεια είναι ίσως η κατεύθυνση που επηρέασε περισσότερο το έργο των ιστορικών στις δεκαετίες του '50 και '60, με τη δημιουργία σειρών από πηγές και δεδομένα και την επιλογή ποσοτικών προσεγγίσεων για να διερευνηθούν οι εμπορικές συναλλαγές, η δημογραφία, ο πόλεμος, ο κόσμος της υπαίθρου και οι πόλεις, από τον 13ο έως τον 18ο αιώνα. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι στον τομέα αυτόν έγιναν οι περισσότερες αναθεωρήσεις των συμπερασμά-

των του Μπρωντέλ από τους συναδέλφους του, σχετικά με τη διαδοχή κύκλων ή με την «παράκμη της αστικής τάξης» για παράδειγμα. Τέλος ο ατομικός χρόνος, ο βραχύς χρόνος των γεγονότων και των ανθρώπων. Ήδη στην εισαγωγή του έργου ο Μπρωντέλ ενώνει τα πυρά του με εκείνα των άλλων ιστορικών των Annales εναντίον της θετικιστικής ιστοριογραφίας και της αντίληψης σύμφωνα με την οποία η ανασύνθεση των γεγονότων «όπως ακριβώς συνέβησαν» αποτελεί τον στόχο της ιστορικής έρευνας. Χρησιμοποιεί μεταφορές φυσικών φαινομένων για να χαρακτηρίσει περιφρονητικά τη συμβαντολογική ιστορία που δεν μπορεί να είναι παρά επιφανειακή. Γύρω στα 1934-36, στη διάρκεια της παραμονής του στη Βραζιλία, και αφού είχε μελετήσει τα αρχεία του Παλέρμμο, της Νάπολης, της Ρώμης, της Γένοβας, της Φλωρεντίας, του Ντουμπρόβνικ, του υλικό που είχε πια στα χέρια του τον οδήγησε να αλλάξει πορεία: άφησε τον Φίλιππο και στράφηκε στη Μεσόγειο². Είναι λοιπόν αντιφατικό ως προς τα άλλα δύο το τρίτο μέρος της Μεσογείου, είναι άραγε κάλοιπο του υλικού που είχε μενείνει από τότε που ο Μπρωντέλ επεξεργαζόταν μια συμβατική διατριβή για την εξωτερική πολιτική του Φίλιππου Β΄; Όχι βέβαια. Ο Μπρωντέλ ανασυνθέτει με λεπτομέρειες τα γεγονότα όχι από ακαδημαϊκό κοنفορμισμό, ούτε επειδή αρέσκεται να αφηγείται ιστορίες και αυτό το κάνει με τρόπο θαυμαστό. «Τα γεγονότα με μεγάλη απήχηση δεν είναι συχνά παρά στιγμές, εκδηλώσεις αυτών των πλατύτερων πεπρωμένων και δεν μπορούν να εξηγηθούν παρά μέσω αυτών» επιμένει ο Μπρωντέλ. Ανασυνθέτει λοιπόν τα γεγονότα πρώτα απ' όλα για να τονήσει ότι από μόνα τους είναι ασήμαντα, ότι η ελευθερία των προσώπων που συμμετείχαν σε αυτά ήταν περιορισμένη και ότι αυτά τα ίδια δεν οδήγησαν πουθενά. Ας πάρουμε τα περίφημα πια παραδείγματα: Η νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου δεν στάθηκε η «μεγάλη καμπί του αιώνα» όπως πίστευε ο Michelet. Η ναυμαχία της Ναυπάκτου, την οποία περιγράφει λεπτομερέστατα, ήταν απλώς μια στρατιωτική νίκη που δεν θα κατέστρεφε την Οθωμανική Αυτοκρατορία αν αυτή δεν παρήκμαζε ήδη στο εσωτερικό. Η αδυναμία του Φίλιππου να αντιδράσει δεν οφειλόταν στην ιδιοσυγκρασία του αλλά στην οικονομική εξάντληση της Ισπανίας και στα προβλήματα επικοινωνίας στο πλαίσιο μιας μεγάλης αυτοκρατορίας: «η ιστορία κάνει τους ανθρώπους» λέγει κάπου, αφήνοντας να φανεί ο ιδιότυπος ντετερμινισμός του. Τα γεγονότα συμπεριλαμβάνονται λοιπόν στο έργο για να ενταχθούν σε συμπραζόμενα που τα καθίσταν κατανοητά αναδεικνύοντας συγχρόνως τη θεμελιακή τους ασημαντότητα. Αξίζει ίσως να σημειώσουμε εδώ έναν συσχετισμό που κάνει ο ίδιος ο Μπρωντέλ ανάμεσα σ' αυτήν την «άρνηση» των γεγονότων και την ιστορία της συγγραφής της *Μεσογείου*. Είναι γνωστό ότι μια

πρώτη εκδοχή της *Μεσογείου* γράφεται από μνήμης, σε μαθητικά τετράδια, κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του συγγραφέα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Λέγει ο Μπρωντέλ: «Αγωνίστηκε προσωπικά για να αποφύγω το χρονικό των χαλεπών καιρών. Η άρνηση των γεγονότων και του χρόνου τους σήμαινε για μένα να θεώ σε ασφαρές μέρος για να τα δω από μακριά, να τα κρίνω καλύτερα και να μην τα πιστέψω»³. Με άλλα λόγια η συγγραφή της *Μεσογείου* σήμαινε για τον ίδιο άρνηση της «παράξενης ήττας» των Γάλλων. Η δήλωση παρουσιάζει ενδιαφέρον, ακόμη κι αν τα προσωπικά κίνητρα δεν επαρκούν για να εξηγήσουν τη μεθοδολογική επιλογή. Ας μην λησμονούμε ότι πίσω από τη *Μεσόγειο* υπάρχει και το έργο του Febvre για τον Φίλιππο Β΄ και τη France-Comté με μια παρόμοιου τύπου, αλλά πολύ πιο περιορισμένη γεωγραφική εισαγωγή, αλλά και το έργο του Henri Pirenne –τον οποίο συνάντησε στην Αλγερία το 1931– ο οποίος είχε στραφεί στη Μεσόγειο για να μελετήσει την οικονομική παρακμή του πρώιμου Μεσαίωνα.

Τα τρία επίπεδα της ανάλυσης που αντιστοιχούν στον γεωγραφικό, τον κοινωνικό και τον ατομικό χρόνο συνθέτουν την αρχιτεκτονική δομή του έργου. Και ερχόμαστε εδώ στην εντονότερη ίσως κριτική που ασκήθηκε στο έργο: Διατυπώθηκε λοιπόν η άποψη, ότι ο «κόσμος» του Μπρωντέλ αποτελείται από διακριτά, ανισοβαρή εντέλει, μέρη τα οποία δεν συνδυάζονται, ότι η *Μεσόγειος* είναι μια κοινωνικοοικονομική μελέτη με ένα συμπλήρωμα πολιτικής ιστορίας, ότι η εικόνα της Μεσογείου γίνεται δυσδιάκριτη πίσω από τα μέρη που τίθενται επάλληλα το ένα με το άλλο, ότι το ιστορικό πρόβλημα χάνεται όταν ο συγγραφέας δεν αναζητά τις αιτίες της εξέλιξης αλλά αρκείται να αναζητά τα πάντα γύρω από τη Μεσόγειο⁴. Σκέφτομαι ότι η κριτική αυτή ίσως δηλώνει περισσότερο τις προσδοκίες ή τις αδυναμίες μιας ορισμένης ανάγνωσης, ότι ίσως διαφορετικές αναγνώσεις οδηγούν προς άλλες κατευθύνσεις. Εξηγούμαι, αφήνοντας και πάλι τον λόγο πρώτα στον ίδιο τον Μπρωντέλ: «Ο χρόνος δεν έχει μία φορά... Ό,τι συμβαίνει ψηλά [τα γεγονότα] πηγαίνει προς τα κάτω, αλλά δεν φθάνει πάντα: αντίστροφα, ό,τι παράγεται με αργό ρυθμό στο έδαφος δεν φθάνει πάντα στην επιφάνεια. Βρισκόμαστε μπροστά σε παράλληλες ιστορίες με διαφορετικές ταχύτητες...»⁵. Ο χρόνος λοιπόν, η αίσθηση των διαφορετικών ρυθμών, είναι και πάλι, σαφώς, ο συνδετικός κρίκος. Ας προχωρήσουμε ένα ακόμη βήμα, σε μια διαφορετική ανάγνωση: τα τρία επίπεδα επικοινωνούν, χωρίς να υποτάσσονται στους κινδύνους μιας απλουστευτικής αναζήτησης αιτιών και αποτελεσμάτων, αφήνοντας δηλαδή χώρο για την πολυπλοκότητα των ερμηνειών. Ο Μπρωντέλ χρησιμοποιεί συχνά την εικόνα του διαλόγου ανάμεσα στα διαφορετικά

επίπεδα του κειμένου του και κυρίως ανάμεσα στη μακρά και την πολύ μακρά διάρκεια και τη στιγμή· οι διαφορετικοί χρόνοι εξηγούν συχνά ότι οι αιτίες δεν οδηγούν σε αναμενόμενα αποτελέσματα: πολιτισμοί, π.χ., καλούν σε αδελφосύνη και είναι φιλελεύθεροι αλλά συγχρόνως αποκλείουν. Η στάση αυτή απομακρύνει από κοινωνιολογικά μοντέλα και ωθεί τη σκέψη στην κατεύθυνση αφενός της συνολικής ιστορίας, της *histoire totale*, αφετέρου της επίσκεψης των άλλων *κοινωνικών επιστημών*.

Ας σταθούμε στα κρίσιμα αυτά σημεία, της συνολικής ιστορίας και των κοινωνικών επιστημών, που άλλωστε συνδέονται μεταξύ τους. Μολονότι η ανάλυση των δομών τέμνεται διαρκώς από την εξέταση παραδειγμάτων και λεπτομερειών, η συνολική ιστορία όπως την αντιλαμβανόταν ο Μπρωντέλ ουδόλως ταυτίζεται με τη συσσώρευση πληροφοριών σχετικά με μοναδικές πράξεις και καταστάσεις. Ένα τέτοιο εγχείρημα είναι άλλωστε συσσίφειο, εφόσον πάντα υπάρχει έδαφος να επισημανθούν αγνοημένα στοιχεία τα οποία σύμφωνα με κάποια άλλα κριτήρια θεωρούνται ουσιαστικά. Επιπλέον, συνολική ιστορία δεν σημαίνει παγκόσμια ιστορία, αλλά συνείδηση ότι δεν υπάρχει αποκομμένο ιστορικό γεγονός. Συνολική ιστορία δεν σημαίνει επίσης απλή υποταγή στα ερωτήματα που θα μπορούσαν να θεθούν στις κοινωνίες του παρελθόντος από άλλες κοινωνικές επισημές, με δάνεια των εννοιολογικών τους εργαλείων. Συνολική ιστορία σημαίνει διατύπωση «συνολικών προβληματικών», που εμπλουτίζουν τις επιμέρους θεωρήσεις της κοινωνιολογίας ή της γεωγραφίας για παράδειγμα. Ο Μπρωντέλ αντιστέκεται στην απειλή που συνιστά η αποσπασματικότητα της γνώσης, πιστεύει στη βαθύτερη ενότητα των επιστημών του ανθρώπου, στην ανάγκη να επεξεργαστούμε μια κοινή γλώσσα: αναγνωρίζει ότι η ιστορία έχει ίσως τα λιγότερα εφόδια και γι' αυτό προστρέχει στη δημογραφία, στην οικονομία, στη γεωγραφία κ.λπ. προσφέροντας όμως ως αντιδώρημα τη θεμελιώδη διάσταση του χρόνου. Αν έτσι κατανοήσουμε τη συνολική η ιστορία της Μεσογείου, το βιβλίο του Μπρωντέλ γίνεται έργο ανοιχτό στην περαιτέρω διερεύνηση των σημαντικών εκείνων πτυχών που δεν αναπτύχθηκαν από τον ίδιο τον συγγραφέα του: νοοτροπίες, ιδέες, πολιτισμικές αξίες, θρησκευτικές δοξασίες, παράμετροι που θα ενίσχυαν ή θα εκλέπνυναν ενδεχομένως την αντίληψη της Μεσογείου ως πολιτισμικής ενότητας, που πίσω από την προσεκτική διατύπωση «αλληλοκαλυπτόμενοι πολιτισμοί» θα άφηναν να φανεί καθαρότερα η ακατανοησία ή και η εχθρότητα που σε ορισμένες εποχές χώριζε τους ανθρώπους της Μεσογείου.

Η αφήγηση καθιστά την εμπειρία του παρελθόντος κατανοητή. Κάποιοι αρνήθηκαν ότι η *Μεσόγειος* προσφέρει μιαν αφήγηση.

Κι εδώ όμως θα έλεγα ότι η *Μεσόγειος* του Μπρωντέλ δεν είναι παρά οι διαφορετικές αναγνώσεις της. Υπάρχουν οι αναγνώσεις εκείνες που μολονότι θεωρούν τη *Μεσόγειο* ένα κλασικό έργο, δεν της αναγνωρίζουν την πληρότητα και την ενότητα μιας αφήγησης. Άλλες προσεγγίσεις μου φαίνονται πιο ενδιαφέρουσες. Οι διαφορετικοί χρόνοι δεν εμποδίζουν τη δημιουργία της σύνθετης αφηγηματικής οργάνωσης. Ο P. Ricoeur αναδεικνύει την *πλοκή* που συγκρατεί τα τρία μέρη του έργου χαρίζοντας στο έργο τη βαθύτερη ενότητά του⁶. Η πλοκή αυτή οφείλεται σε «δομές μετάβασης», όπως τις ονομάζει, που εξασφαλίζουν τη συνοχή του έργου και που δεν είναι άλλες από τις μεθόδους ανάλυσης και γραφής. Το πρώτο μέρος, παρά το γεγονός ότι σ' αυτό κυριαρχεί η γεωγραφία, αναγγέλλει το δεύτερο και το τρίτο, στήνει κατά κάποιον τρόπο το σκηνικό όπου θα κινηθούν τα πρόσωπα του δράματος. Το δεύτερο μέρος, η μακρά διάρκεια των πολιτισμικών φαινομένων, συγκρατεί τους δύο πόλους –τη Μεσόγειο και τον Φίλιππο– αποτελώντας έτσι τη δομή της μετάβασης. Πώς κορυφώνεται η πλοκή της Μεσογείου διερωτάται ο Ricoeur; Με την έκλειψη της Μεσογείου, ως συλλογικού ήρωα από το προσκήνιο της ιστορίας, όχι όταν πεθαίνει ο Φίλιππος Β΄, αλλά όταν τερματίζει η αντιπαράθεση των δύο πολιτικών κολοσσών, όταν το κέντρο βάρους της ιστορίας μετατίθεται από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό.

Η μπρωντελική αφήγηση χαρακτηρίστηκε ως *ανατομία* –πράγματι, η τεράστια αρχειακή και εγκυκλοπαιδική τεκμηρίωση οργανώνεται με συνεχείς διαιρέσεις, παρεκβάσεις και λεπτομέρειες–, αλλά και ως *σάπια*⁷: Χάρη σε ένα είδος «λόγιου χιούμορ», ό,τι μοιάζει «φυσικό» ο Μπρωντέλ το κάνει να μοιάζει παράξενο, η Σαχάρα, λόγου χάρη, γίνεται η δεύτερη όψη της Μεσογείου, η Μεσόγειος στέκεται απέναντι σε περισσότερες από μία Ευρώπες. Σκέφτομαι ότι ίσως βοηθά το γεγονός ότι ο Μπρωντέλ ήταν ο άνθρωπος του Βορρά που τόσο αγάπησε τη Μεσόγειο, ότι του ήταν ξένη και ότι αυτή η ανοικειότητα αποτέλεσε το κλειδί για να αναδείξει την πολυπλοκότητά της. Ο Μπρωντέλ γίνεται σχεδόν ειρωνικός όταν εφιστά την προσοχή του ιστορικού ότι τον χειμώνα λ.χ., όταν οι επιχειρήσεις σταματούν, η εργασία των επιτελείων διογκώνεται και οι φάκελλοι του αρχείου παραφουσκώνουν, εξαιτίας μας... απλής «χειμωνιάτικης φλυαρίας». Στη διήγηση των συμβάντων η λεπτή αυτή ειρωνεία κορυφώνεται με αφορμή άτομα, όπως ο γέροντας πάπας Πίος Ε΄ που είχε μια εξαιρετική δραστηριότητα, μια ζωτικότητα χωρίς όρια και «δεν επέτρεπε στον εαυτό του καμιά ανάπαυλα, ούτε τις τρομερές ημέρες με σιρόκο στη Ρώμη». Ειρωνεία επίσης όταν αφηγείται πράξεις, καθώς ακυρώνονται οι αναμενόμενες συνέπειές τους όταν π.χ. «οι σύμμαχοι πέφτουν θύματα της μεσογειακής ρουτίνας».

Ο αναγνώστης διαισθάνεται, συχνά, τον Μπρωντέλ να του κλείνει το μάτι. Καλείται να παρακολουθήσει έναν ευρυμαθή και ευφάνταστο συγγραφέα-σκηνοθέτη που όταν για παράδειγμα θέλει να δείξει ότι οι ρυθμοί της ναυτιλίας σημείωναν συνεχή πτώση, βάζει τις αρχαιακές πηγές του 16ου αιώνα να «μιλήσουν» μέσα από ένα διάλογο που ο ίδιος σκηνοθετεί ανάμεσα σε έναν μεγάλο ανθρωπολόγο του 20ού αιώνα και έναν μεγάλο λογοτέχνη του 19ου: «Ο Marcel Mauss που μελέτησε τις συνέπειες του χειμώνα στην κοινωνική και θρησκευτική ζωή (των Εσκιμώνων είναι η αλήθεια) θα διασκεδάζε πολύ με ένα απόσπασμα από το *Itinéraire* του Σατωβριάνδου...». Δεν έχω καμμία αμφιβολία ότι ο Μπρωντέλ διασκεδάζε γράφοντας αυτές τις γραμμές και αυτός είναι ένας λόγος της απόλαυσης που προκαλεί η ανάγνωση του έργου του. Ορισμένοι νιώθουν αμηχανία απέναντι στο ύψος του Μπρωντέλ και στις εναλλαγές της ποιητικής πρόζας με την ανελέητη ποσοτικοποίηση. Είναι επίσης αλήθεια ότι η αλληλοδιαδοχή της ποιητικής με την σκληρά επιστημονική γλώσσα δεν βρήκε πάντα καλούς μιμητές. Ωστόσο, η ετερογένεια καθεαυτή δεν θα έπρεπε να ξενίζει· δεν πρόκειται για έναν λιγότερο νόμιμο τρόπο να συντίθεται μια ιστορική ανάλυση ως κείμενο και να προχωρά ο στοχασμός.

Ας επανέλθουμε όμως στο αρχικό ερώτημα. Γιατί η *Μεσόγειος*, ένα βιβλίο που πολυ-λοί το θαύμασαν, λίγοι όμως το διάβασαν –εξαιτίας του όγκου του κυρίως– παραμένει ένα σπουδαίο βιβλίο; Υπαινίχθηκα ήδη πως οι μεθοδολογικές του επιλογές και το πλήθος των πληροφοριών που περιέχει δεν είναι οι μοναδικοί λόγοι. Ο Μπρωντέλ, όπως σημειώνει ο Ph. Carrard, ανταποκρίνεται στο πρότυπο του R. Rorty για τον μεγάλο επιστήμονα⁸: «Όχι αυτός που έχει δίκιο αναγκαστικά, αλλά αυτός που καινοτομεί και του οποίου η ρητορική συνδέεται περισσότερο με τη ρομαντική ποίηση και τη σοσιαλιστική πολιτική και λιγότερο με την ελληνική μεταφυσική και τη θρησκευτική ηθική των επιστημόνων του Διαφωτισμού»⁹. Η φρεσκάδα λοιπόν του έργου έγκειται, πιστεύω, στην τέχνη του Μπρωντέλ να προτείνει έναν τρόπο να σκεφτούμε τη Μεσόγειο ο οποίος αφήνει χώρο για πολλές διαφορετικές αναγνώσεις, όπως έχει φανεί όλα αυτά τα χρόνια, και κυρίως ίσως, χώρο για τις καινούριες αμφιβολίες μας.

Το κείμενο αυτό διαβάστηκε στο Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας, στην Πάτρα στις 22 Μαρτίου 1999.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. L. Febvre, «Un livre qui grandit: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II», *Revue Historique*, 203 (1950) σ. 218.
2. P. Braudel, «Les origines intellectuelles de Fernand Braudel: un témoignage», *Annales ESC*, 47:1 (1992) σ. 237-244.

3. Βλ. το άρθρο «La longue durée» το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε στα Annales το 1958 και περιλήφθηκε αργότερα στον τόμο *Écrits pour l'histoire* για την ελληνική του μετάφραση βλ. *Μελέτες για την Ιστορία*, εκδ. ΕΜΜΕ-Μνήμων, Αθήνα 1986.

4. Βλ. κυρίως B. Bailyn, «Braudel's Geohistory: A Reconsideration», *Journal of Economic History*, 11(1951) καθώς και τα άρθρα των J.H. Hexter και H.R. Trevor-Roper στο ειδικό αφιέρωμα του *Journal of Modern History*, τ. 44 (1972).

5. Συνέντευξη στο *Magazine Littéraire*, No 212 (Novembre 1984) σ. 19.

6. P. Ricoeur, *Temps et Récit*, τ. 1 L'intrigue et le récit historique, Παρίσι 1983, σ. 362-384.

7. H. Kellner, «Disorderly Conduct. Braudel's Mediterranean Satire», *Language and Historical Representation. Getting the Story Crooked*, Madison Wisconsin 1989, σ. 153-187.

8. Ph. Carrard, *Poetics of the New History. French Historians from Braudel to Chartier*, Βαλτιμόρη 1992.

9. R. Rorty, «Science as Solidarity», *Rhetoric of the Human Sciences*, Nelson Megill, Mc Closken (επιμ.), Madison Wisconsin 1987.